

Lettre de Zuylen et du Pontet

BULLETIN VAN HET GENOOTSCHAP BELLE DE ZUYLEN/ASSOCIATION ISABELLE DE CHARRIÈRE EN
VAN DE ASSOCIATION SUISSE DES AMIS DE MADAME DE CHARRIÈRE

BULLETIN DE L'ASSOCIATION BELLE DE ZUYLEN/ISABELLE DE CHARRIÈRE ET DE L'ASSOCIATION
SUISSE DES AMIS DE MADAME DE CHARRIÈRE

Secretariaat Nederland: Mevr. Drs. M.I. Wolff-Craandijk, Rozendaalselaan 22, 6891 DG Rozendaal (G)
Tel. 085 - 61 97 82

Secrétariat Suisse: Bibliothèque publique et universitaire, Place Numa-Droz 3, 2000 Neuchâtel

NR 17 - SEPTEMBER/SEPTEMBRE 1992

*C'est fort bien de ne se pas plaindre du mauvais chemin mais c'est fort mal
c'est à dire c'est dommage pour un bon esprit de prendre pour la tour du
village où l'on veut aller une perche (staak) éclairée par la lune". (Belle van
Zuylen aan Constant d'Hermenches, 10 september 1794, O.C. IV, brief/
lettre 1433)*

Aan onze lezers

Laten wij in dit jaaroverzicht eens bij U met de deur in huis vallen met het spannend relaas van de verassende herontdekking van een van Belle's verloren gewaande eigendommen. Het gaat om het schilderij, dat zij na de brand op 'Le Pontet' in 1805 als schoorsteenstuk voor de kamer van haar echtgenoot had laten vervaardigen, zoals wij uit haar brieven weten en waarvan tot dusverre elk spoor ontbrak.

Zaken zoals deze, die van tijd tot tijd als kometen verschijnen aan onze dagelijkse bestuurlijke 'hemel', doen ons steeds weer met een blijde schok beseffen hoe boeiend het is om zich met Belle bezig te houden!

"On fait un tableau pour moi, c'est-à-dire pour la cheminée de M. de Charrière" schrijft Belle in een brief aan haar neef Willem-René van Tuyll in juli 1805, en twee maanden later: "Je recevrai au premier jour un tableau de Rome, peint par un hollandais nommé Voogt il a travaillé avec quelque plaisir pour sa compatriote". In de 'Oeuvres Complètes' vermeldt een noot hierover: "Nous ignorons ce qu'est devenu ce tableau". Maar sinds deze zomer weten we het dan wèl en het schilderij van de Nederlander Hendrik Voogd (1768-1839), die zijn latere leven in Italië doorbracht, is weer terecht! Het stelt een - waarschijnlijk - Toscaans landschap voor en het verkeert in een zeer behoorlijke staat.

Hoe is de toedracht van deze herontdekking geweest?

Op een morgen in mei van dit jaar vond de Voorzitter van het College van Regenten van Slot Zuylen, F.C.C. baron van Tuyll van Serooskerken, een brief uit Zwitserland bij de post - van een onbekende dame, die bij lezing een verre bloedverwante van de Van Tuylls bleek te zijn. Zij deelde mee voor Slot Zuylen een schilderij te willen bestemmen, dat bij haar thuis in Lausanne hing en in het bezit was geweest van haar schoonfamilie De Meuron sinds de tijd dat deze in de 19e eeuw 'le Pontet' had bewoond. Het had, volgens een aangehecht document, aan Mme de Charrière toebehoord en was met de verkoop van het huis aan de De Meurons meegekomen. De thans zeer bejaarde Mme de Meuron meende het geen passender bestemming te kunnen geven dan het te doen terugkeren in de schoot van de familie der oorspronkelijke eigenaresse-opdrachtgeefster.

"Le Pontet"

A nos lecteurs

**Avant-programme du Colloque de Neuchâtel
(11-13 novembre 1993)**

'Une Européenne: Belle de Charrière en son siècle'

L'Association suisse des Amis de Madame de Charrière a pris la décision d'organiser à Neuchâtel, les jeudi 11, vendredi 12 et samedi 13 novembre 1993, un colloque international consacré à la vie et l'oeuvre de Belle de Charrière, et intitulé: 'Une Européenne: Belle de Charrière en son siècle'.

L'année 1993 va marquer en effet une date dans les annales charriéristes, puisqu'elle verra la publication de la nouvelle grande biographie de Belle, rédigée par Simone et Pierre Dubois. Le colloque de novembre 1993, de son côté, sera la première manifestation de ce genre qui soit entièrement consacrée à Belle de Charrière en terre neuchâteloise, ou même en Suisse.

La préparation de ce Colloque a été confiée à une petite équipe composée de Doris Jakubec, directrice du Centre d'études des

De Heer van Tuyl is daarop persoonlijk naar Zwitserland afgereisd om het schilderij in ontvangst te nemen en binnenkort zal het als een pronkstuk van ruime afmeting te zien zijn aan een der wanden van Slot Zuylen. Een reëntree op 'le Pontet' zou ongetwijfeld een zeer fraaie oplossing geweest zijn, doch het feit dat dit schilderij behouden terugkeerde in Belle's wereld, stemt tot grote voldoening.

In het volgend nummer van ons Bulletin zal in een apart artikel nader worden ingegaan op de bijzonderheden van dit schilderij. Bovenstaande regels zijn slechts een eerste uiting van ons enthousiasme...

Op het bestuurlijke vlak is er bijzonder goed nieuws te melden. Het Genootschap krijgt weer een voorzitter! Nadat onze vice-voorzitter C. baron van Tuyl van Serooskerken na het overlijden van de Heer Mahillon gedurende ruim twee jaar op voortreffelijke wijze het voorzitterschap heeft waargenomen, zal nu per 17/10/1992 Mevrouw Dr. Y.Y.M. Went-Daoust deze functie gaan vervullen. Mevrouw Went van geboorte Frans-Canadeese, door haar huwelijk tevens Nederlandse en werkzaam als universitair hoofddocent bij de vakgroep Frans aan de R.U. te Leiden. Wij zijn er zeker van dat zij, mede door haar grondige kennis van de Franse cultuurwereld, een stimulerende bijdrage zal geven aan het Genootschap. Op het aanstaand Colloquium te Neuchâtel behoort zij tot het uitverkoren gilde der spekers(sters)!

Daarnaast vonden nog enige bestuursmutaties plaats:

- Mevrouw Mr. F.M. Scholten van Aschat-van Anrooy nam op de vorige Réunion afscheid van ons na een periode van grote inzet voor het Genootschap, waarvoor wij haar veel dank verschuldigd zijn;
- Mevrouw Drs. R.J. Dubois-van Veen, een schoondochter van 'onze' Dubois, trad toe tot het Bestuur en is de Heer van Empel opgevolgd als penningmeester. Haar adres is: Jacob Mosselstraat 101, 2595 RG Den Haag, Tel. 070-3853169. Weer een Dubois in het Bestuur: een goede zaak!
- Tevens trad Mevrouw Drs. I.A. Schouten-Kalnins, bibliothecaris aan de Universiteitsbibliotheek-sectie Frans van de R.U. te Leiden, toe tot het Bestuur. Zij zal, naast samenwerking met onze bibliothecaris, zich speciaal met de Reizende Tentoonstelling bezighouden.

Daarmede beschikken wij nu als Bestuur gelukkig weer over voldoende stuwkracht om de benodigde activiteit voor het Genootschap ten volle te kunnen ontplooiën.

Een speciaal woord van dank gaat hierbij uit naar de Heer Mr. K.W.F. Scholten van Aschat, die meerdere jaren achtereenvolgend de verantwoordelijke en zeker tijdrovende functie van Commissaris tot het nazien van de Genootschappelijke financiële administratie uitgeoefend heeft. Wij zijn hem daarvoor ten zeerste erkentelijk.

Tot slot nog een korte terugblik op enkele 'highlights' van 1991-1992.

De Jaarlijkse Samenkomst '91 op Slot Zuylen bracht een boeiende lezing van Greetje van den Bergh en een frisse, jeugdige presentatie van ons lid Xandra Storm. Tevens was er de Zwitserse bijdrage ter 'promittie' van de overdracht van de Salon d'Été aan de 'Fondation Kindermann'. De Voorzitter van de Fondation, de Heer Yann Richter, deelde ons daarbij mede, dat de voorbereiding voor de overdracht goede vorderingen maakte. Helaas is er sindsdien een nog steeds voortdurende stagnatie in deze zaak opgetreden. Desalniettemin blijven wij hopen op een gunstige afloop.

Lettres romandes de Lausanne, Isabelle Vissière, professeur à l'Université de Provence et auteur de plusieurs éditions de textes et de lettres d'Isabelle de Charrière, et Jean-Daniel Candaux, chargé de recherche à la Bibliothèque de Genève et vice-président de l'Association.

A l'heure où nous écrivons, 21 orateurs, provenant d'une demi-douzaine de pays d'Europe et d'Amérique, sont inscrits au programme de ce Colloque, qui comportera 6 séances de travail.

C'est l'oeuvre romanesque de Belle de Charrière, on ne s'en étonnera pas, qui continue de susciter le plus grand nombre de travaux. Près de la moitié des communications annoncées lui sera consacrée. Quelle est la place des 'Lettres neuchâteloises' dans l'évolution du roman épistolaire? En quoi Belle de Charrière se rattache-t-elle aux traditions littéraires du XVIIIe siècle? Quels sont les rapports entre roman épistolaire et Révolution? Peut-on déceler chez les personnages de Belle de Charrière les fondements d'une morale? Où donc Belle a-t-elle trouvé le modèle de son dernier roman: 'Sir Walter Finch et son fils William'? Voilà quelques-uns des sujets qui seront abordés au chapitre des romans.

La correspondance de Belle de Charrière ne cesse pas non plus d'intéresser les chercheurs, auxquels elle offre une mine inépuisable de sujets d'investigation. Au programme du Colloque: 'L'encre et le fiel, ou la cruauté souriante de Constant d'Hermenches', 'L'oralité dans l'écriture épistolaire de Belle de Charrière', 'La correspondance entre les deux Isabelle (de Charrière et de Gélieu): un roman épistolaire'.

Des communications plus générales aborderont à la fois la vie et l'oeuvre de Belle de Charrière, en traitant de questions aussi essentielles que son scepticisme, sa 'voix' ou son idée du bonheur. D'autres encore s'attacheront à élucider des rapports bilatéraux, tels ceux qu'entretenait Belle avec la littérature néerlandaise de son temps, avec la Suisse alémanique ou encore avec ce curieux phénomène d'opinion que l'on a baptisé Helvétisme ou mythe de la Suisse.

Pour ce qui est de la biographie enfin, une communication sera consacrée aux séjours de jeunesse que Belle fit à Genève et à Paris: 'Première confrontation avec l'Europe', deux autres à 'L'enchantement de Neuchâtel' et à la vie quotidienne à Colombier au temps de Belle, une autre encore à ce curieux contemporain de Belle que fut le pasteur jurassien Théophile-Rémy Frêne, auteur d'un journal intime de plus de 3000 pages.

Le programme scientifique du Colloque sera naturellement complété par quelques festivités: un concert, un spectacle de comédie, une excursion en pays neuchâtelois. La ville de Neuchâtel offrira un vin d'honneur en son Hôtel de Ville.

Quelques participations au Colloque ont été sollicitées, dont les réponses ne sont pas encore parvenues, de sorte que le programme définitif ne sera établi qu'au début de l'an prochain, mais nous sommes en mesure d'en donner dès maintenant l'esquisse, en publiant l'avant-programme que voici:

I. Belle en son siècle

Henri COULET (Aix-en-Provence): 'Isabelle de Charrière, femme des Lumières'

Michel GILLOT (Grenoble): 'La voix d'Isabelle de Charrière'

Pierre DUBOIS (La Haye): 'Le scepticisme de Belle de Charrière'

Roland MORTIER (Bruxelles): 'L'idée du bonheur chez Belle'

(zie verder pagina 15)

(zie verder pagina 14)

Je bent een allerbeminnelijkste dwaas

Over de relatie tussen Belle van Zuylen en Benjamin Constant: een correspondentie op het breukvlak van Verlichting en Romantiek.

Lezing uitgesproken door Greetje van den Bergh op Slot Zuylen, ter gelegenheid van de Jaarlijkse Samenkomst van het Genootschap Belle de Zuylen op 19 oktober 1991.

In 1988 heb ik op deze zelfde plaats iets verteld over de toen juist voltooide vertaling van de correspondentie tussen Belle van Zuylen en Constant d'Hermenches, verschenen onder de titel *'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid'*. Het ging daarbij, zoals u weet, om de correspondentie van de jonge Belle met de veel oudere, gehuwde Zwitserse officier, die in haar een buitengewone geestverwante herkende - hetgeen leidde tot wat ik heb genoemd een geschreven liefde. Zestien jaar zou deze duren!

De tweede complete correspondentie, eind 1990 in vertaling verschenen onder de titel *'Je bent een allerbeminnelijkste dwaas'*, betreft Belle en Benjamin Constant en gaat om een spiegelbeeldige relatie. Nu was Belle degene die ouder en wijzer was, ook al kon Benjamin in sommige opzichten bogen op heel wat meer levenservaring dan zij op haar negentiende. Nu was zij degene die getrouwd was, al vertoefde ze ook, net als d'Hermenches indertijd in Den Haag, lange tijd zonder echtgenoot in Parijs.

Het leidde opnieuw tot een unieke correspondentie, zij het in een aantal opzichten van een heel andere aard dan die eerdere briefwisseling met Constant d'Hermenches. Beiden zijn echter 'literatuur' te noemen. Niet iedere correspondentie is literatuur, ook niet elke brief van of aan Belle kan als zodanig gelden, maar op de correspondentie tussen Belle van Zuylen en Benjamin Constant is die benaming zeker van toepassing. Alletwee waren zij begaafde schrijvers met een grote beheersing van de taal, alletwee zeer spirituele mensen die gedurende een aantal jaren de belangrijkste persoon in elkaars leven waren hoewel zij het grootste gedeelte van die tijd niet in elkaars aanwezigheid vertoefden. En daarmee waren alle elementen aanwezig om deze correspondentie als geheel tot een hoogtepunt uit de literatuur te maken. Maar niet alleen tot een literair hoogtepunt: de briefwisseling is tevens een uniek document van twee visies op een roerige en historisch uitermate belangrijke periode, met name de overgang van de achttiende eeuw naar de negentiende, van de Verlichting naar de Romantiek, van het Ancien Régime naar de Nieuwe Tijd. Veel meer dan de briefwisseling tussen Belle van Zuylen en Constant d'Hermenches is deze correspondentie niet alleen persoonlijk, maar ook symbolisch - het symbool van een breuk in de tijd.

Om die symboliek te illustreren, sta ik even stil bij het slot van de correspondentie. *"Het is jammer,"* schrijft Belle aan Benjamin op 22 augustus 1805, vier maanden voor haar dood, *"dat de mensen, hoe goed ze ook op de hoogte zijn van wat ze zijn, desondanks in niets kunnen veranderen. (...) De mens kent zichzelf heden ten dage van buiten, maar hij schiet daar niet veel mee op. Hij verliest daardoor zelfs het genoegen om te praten, te luisteren en te lezen."* Het einde van het vooruitgangsoptimisme van de Verlichting kon niet bondiger worden geformuleerd: alle kennis die vergaard wordt om de waarheid te achterhalen, maakt de mens uiteindelijk niet gelukkiger - integendeel zelfs, is Belle's conclusie. De achttiende eeuw is definitief voorbij. En naar de Nieuwe Tijd is Belle niet meer nieuwsgierig; Chateaubriands *'Atala'*, de eerste echte romantische novelle in Frankrijk, die onmiddellijk bij het verschijnen in 1801 veel stof doet opwaaien, wil zij niet meer lezen. Weliswaar

constateert zij dat de ideeën van de Verlichting voor een deel de toetsing aan de werkelijkheid niet hebben verdragen, maar zij wenst zich niet meer open te stellen voor het zwaarmoedige levensgevoel, het zwart-witdenken, de dominantie van de hartstochten - alledrie zo kenmerkend voor de Romantiek. Daarvoor is zij tezeer in hart en nieren een volgelinge gebleven van de filosofie der Verlichting.

Benjamin Constant is een volle generatie jonger. Zijn eerste brieven aan Belle, in de zomer van 1787 geschreven tijdens een eenzame zwerftocht door Engeland die hij in een opwelling had ondernomen, plaatsen ons bij vlagen midden in de Pre-Romantiek. Om een paar voorbeelden te noemen: als Benjamin tijdens een vreselijk onweer verdwaald is in een bos, belandt hij aan de voet van een galg en ziet plotseling twee lijken boven zich bungelen; als hij door een storm wordt overvallen tijdens een zeiltocht op een groot meer voelt hij de aanvechting zich te verdrinken; voor alle zekerheid stuurt hij Belle alvast wat grafschriften toe, want als hij geen zelfmoord pleegt zal hij vast wel omkomen van honger, uitputting of geldgebrek. Wanneer je deze brieven zowel qua inhoud als qua stijl - een nonchalante **stijl** die de indruk moet wekken van **afwezigheid van stijl** - vergelijkt met de brieven die Constant d'Hermenches vijfentwintig jaar eerder aan Belle schreef, is in één oogopslag duidelijk dat er een andere tijd op komst is. Benjamins relatie met Belle van Zuylen ontstond op een breukvlak in de tijd en in dat licht is het feit dat Germaine de Staël, de schrijfster die de Romantiek in Frankrijk introduceerde, zeven jaar later Belle zou opvolgen als de belangrijkste vrouw in Benjamins leven, eerder een **gevolg** van hun breuk dan de werkelijke oorzaak ervan.

Om wat meer over de aard van de correspondentie te kunnen zeggen, moet ik om te beginnen nader ingaan op de aard van de **relatie** tussen beide hoofdpersonen.

In 1785 besloot Belle om het weinig opwindende leven dat zij sinds haar huwelijk in 1771 leidde in het Zwitserse Colombier, wat verder weg te ontvluchten dan zij tot dan toe had gedaan. *"Ik wil deze winter doorbrengen in Parijs of in Italië,"* schreef zij aan een van haar vrienden. Het wordt Parijs, en de winter zou anderhalf jaar worden. In januari 1786 vertrok zij naar de Franse hoofdstad, vooreerst zonder haar echtgenoot, die haar echter in december zou volgen, en pas in augustus 1787 keerden de Charrières samen terug naar Colombier. Er was bij hen geen sprake van een echtelijke breuk; wèl bij Belle van een grote behoefte aan persoonlijke vrijheid. *"De Charrière overweegt zich hier bij mij te voegen, maar hij aarzelt nog,"* schreef zij in november 1786 aan haar broer Vincent. *"Hij houdt van zulke andere dingen dan ik..."*

Op een merkwaardige manier wordt zij tijdens haar verblijf in de Franse hoofdstad geconfronteerd met de herinnering aan Constant d'Hermenches, die in Parijs de laatste jaren van zijn leven had doorgebracht en er in 1785 overleden was. In de woensdagse salon van mevrouw Saurin, die zij veelvuldig bezoekt, ontmoet zij namelijk de zoon van zijn broer Juste: Benjamin de Constant de Rebecque. Later zou deze als Benjamin Constant grote faam verwerven als schrijver en politicus, met name als de vader van het Liberalisme, maar op dat moment was hij nog slechts een tamelijk wispelturige, zij het in aanleg briljante jongeman van negentien jaar.

Benjamin had een chaotische jeugd achter de rug, waarvan hij later op humoristische wijze verslag zou doen in zijn autobiografische *'Cahier rouge'*. Zijn moeder overleed in het kraambed toen

hij twee weken oud was; zijn vader, officier in een Zwitsers regiment in dienst van de Verenigde Provinciën, verbleef het grootste deel van zijn tijd in Holland. Benjamin werd de eerste paar jaar van zijn leven ondergebracht bij zijn grootouders en daarna toevertrouwd aan een lange reeks gouverneurs, die stuk voor stuk op het tweede gezicht minder geschikt bleken dan Juste de Constant op het eerste gezicht had verondersteld. (Het fraaiste, en dan ook vaak aangehaalde voorbeeld is dat van de gouverneur die zich met zijn achtjarige pupil voor het gemak gedurende enkele maanden in een Brussels bordeel vestigde!). Vervolgens bezocht Benjamin enige tijd een Duitse universiteit en twee jaar lang een Schotse, maar in beide gevallen maakte hij meer speelschulden dan dat hij studeerde. In 1786 was hij in Parijs ondergebracht bij een bevriende relatie, de journalist Suard. Welke verwachtingen Juste de Constant precies had van dat Parijse verblijf is niet erg duidelijk; Benjamin benutte in elk geval de gelegenheid om opnieuw torenhoge speelschulden te maken. Zijn poging zich uit de financiële nesten te werken door om de hand van een schatrijk meisje te vragen deed hem verzeild raken in een potsierlijke klucht, compleet en al met de minnaar van de moeder, de aanstaande echtgenoot van het meisje en een weinig serieuze zelfmoordpoging. Precies in die periode maakte hij kennis met Belle van Zuylen: "Een vrouw met een superieure geest, een van de intelligentste vrouwen die ik ooit heb ontmoet," zoals hij later in 'Le Cahier rouge' schreef.

Benjamin had nooit zijn moeder gekend; Belle, die tot haar grote spijt kinderloos was gebleven, ontmoette iemand die haar zoon had kunnen zijn. Het mag afgezaagd klinken om hun relatie voor een deel een moeder-zoonverhouding te noemen, maar dit aspect is onmiskenbaar aanwezig en het bepaalt mede de toon van hun correspondentie. Het verklaart sommige van Belle's brieven, die in een andere context wellicht autoritair of bemoeizuchtig zouden klinken - over zijn kleding, zijn gedrag, zijn houding tegenover andere mensen; het verklaart ook de geprikkeldheid van Benjamin in zijn latere brieven, als hij duidelijk zijn eigen weg begint te kiezen en zich aan Belle's invloed ontworstelt. Kort voordat hun breuk een feit wordt schrijft hij zelfs expliciet "dat hij niet kan ontkomen aan de onaangename achtergedachten die een kind heeft tegenover zijn moeder." (oktober 1794).

Ik moet hier misschien even bij stilstaan, om te voorkomen dat de opmerking 'tot haar grote spijt kinderloos gebleven' klinkt als een cliché, of als een onderschrijving van de opvatting dat alleen kinderen zin geven aan het leven van een vrouw. Voor Belle was die kinderloosheid tragisch om een reden die nauw samenhangt met haar gedachtenwereld. Geen eeuw was immers zozeer een **pedagogische** eeuw als de achttiende. Het streven van de Verlichting om door kennis en wetenschap, en vooral door de Rede, te komen tot de Waarheid - geen metafysische waarheid maar een praktische, die het geluk van de mens hier op aarde moest kunnen bewerkstelligen - had ook grote invloed op de ideeën over de opvoeding. Belle had die drang tot het overdragen van kennis, waarden en normen, kortom tot een **houding** tegenover het leven en de samenleving, in hoge mate verinnerlijkt. Reeds als jong meisje schreef zij over wat zij haar kinderen - en met name haar zonen - zou willen bijbrengen, hoe zij ze zou willen opvoeden. Als ik dus spreek over een moeder-zoonrelatie, doel ik expliciet mede op dat aspect ervan: de **mentrix-pupilverhouding**. En ook daaruit wilde Benjamin zich zeven jaar later losmaken, wellicht meer nog dan uit de vriendschaps/liefdesrelatie.

Maar waarschijnlijk was er naast bovengenoemde aspecten toch in de eerste plaats het over het leeftijdsverschil heen reikende gevoel van herkenning en geestverwantschap. Voor het eerst ontmoette Benjamin iemand die niet met toegeeflijke superioriteit

luisterde naar zijn dwaze, sprankelende conversatie, maar daarin volkomen meeinging. Ik citeer 'Le Cahier rouge': "Haar geest verukte mij. Dagen en nachten brachten wij samen pratend door. Zij was heel streng in haar oordeel over iedereen die zij zag. Ik was van nature zeer spotziek. Wij pasten volmaakt bij elkaar."

De eerste brieven van Constant, geschreven uit Engeland, waarheen hij gevluht is omdat zijn vader hem vanwege zijn wangedrag wil terughalen naar Den Bosch, zijn hier en daar doortrokken van de toon die hun gesprekken moeten hebben gehad. Het is onmogelijk om met een paar citaten recht te doen aan die brieven, en ik zal dat dan ook niet proberen. Het is echter duidelijk dat hun beider onconventionele en kritische kijk op mensen en dingen en hun gevoel voor het paradoxale, zoals Dennis Wood opmerkt in een artikel in de in 1990 verschenen bundel 'Nu eens dwaas, dan weer wijs', een grote geestelijke saamhorigheid heeft geschapen, een wederzijdse sympathie die voert naar het tweede aspect van hun relatie: **de vriendschap en de liefde tussen twee verwante zielen**. In de autobiografische novelle 'Cécile' zou Benjamin later over Belle schrijven: "une ancienne amie pour laquelle j'avais eu à Paris un sentiment presque semblable à l'amour," - "een vroegere vriendin voor wie ik in Parijs een gevoel gekoesterd had dat bijna gelijk was aan liefde". In zijn brieven tussen 1788 en 1794 spreekt hij zich nog explicieter uit; het gaat onmiskenbaar in deze vriendschap óók om een liefdesverhouding. Over de vraag of die ook heeft geleid tot een seksuele relatie wordt tot op de dag van vandaag getwist en tenzij er nog nieuwe documenten te voorschijn komen zal aan die twist nooit met overtuigende bewijzen een einde

kunnen worden gemaakt. Zelf ben ik geneigd om te denken dat een man die aan een vrouw als Belle schrijft (en die erotische insinuaties in zijn brieven bepaald niet schuwt, want in dat opzicht was Constant wel degelijk ook een kind van de achttiende eeuw): "Ik wilde dat ik nooit met iets anders dan met bloedzuigers naar bed was geweest" (15 oktober 1793 tijdens een korte ziekte), daarmee overtuigend de afwezigheid van een seksuele relatie - in elk geval tot op dat moment - aantoonde. Maar ik geef toe: dat is een gevoelsmatige overtuiging, geen wiskundige zekerheid, en ik geef ook toe dat hun langste en innigste periode van samenzijn, de winter van '93-'94, nog moet komen. Eerlijk gezegd vind ik deze voor sommigen brandende kwestie van minder belang dan de bewijzen van hun grote liefde voor elkaar die wél op papier staan en waarvan ik u er enkele wil citeren.

In april 1788, als Benjamin als kamerheer aan het hof van Brunswijk verblijft, schrijft hij aan Belle over de droom die hij heeft gehad om samen met haar te vertrekken: "Haar reputatie zou geen gevaar lopen: zij is ouder dan ik. Wij zouden gelukkig kunnen zijn in Parijs, in Londen, overal, in weerwil van het lot." Dan maakt hij zich zorgen over wat er met haar zou gebeuren als hij het eerst zou sterven: "Wat zou er dan van haar worden? (...) Zou zij voortaan haar leven alleen doorbrengen terwijl zij om mij treurt? Mijn romantische beeld verdween (...), ik werd gekweld door vragen (...) en ik ontwaakte in de toestand die u dat triviale briefje van vanochtend heeft bezorgd (een briefje dat dan ook verdwenen is). Nu is het twee uur. Goedenacht. Ik heb u lief zoveel als ooit een man heeft liefgehad, zoveel als ooit een man u heeft liefgehad. Ik zou u gaarne zien in uw rode bed terwijl u uw hand naar mij uitsteekt. Ik zou mij nog eenmaal hebben willen omdraaien om u nog eenmaal te zien toen ik vertrok." En Belle schrijft zes jaar later, in april 1794, als Constant net vertrokken is na een verblijf van vijf maanden in Colombier: "Kom terug, niemand houdt zoveel van je, niemand begrijpt je zo goed, waardeert je zo zeer (...) en zo terecht als ik." Maar beide partijen gaan gebukt onder de vooroordelen die hun relatie in feite onmogelijk maken. Benjamins familie beziet met argusogen elk korter of langer bezoek aan 'le Pontet' en Belle schrijft in augustus 1790: "Als ik had durven denken en zeggen: je moet je niet zo ver van mij vandaan vestigen, je moet niet doen alsof ik van geen belang voor je ben, want je hebt mij nodig - wat zou men dan luidkeels hebben verkondigd hoe zelfingenomen ik was, hoe zot, hoe egoïstisch vooral! Wat! U zoudt een jonge man, zijn positie, zijn toekomst, zijn goede naam willen opofferen aan uzelf, aan het genoeg hem te zien! (...) Eigenlijk wil men niet dat iemand zich verbeeldt bemind en gelukkig te kunnen zijn en voor één enkel medemens onmisbaar en voldoende."

Het zal u al met al duidelijk zijn dat deze correspondentie, net als die met Constant d'Hermenches in 'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid', veel te zien geeft van de intieme gevoelens van de beide hoofdpersonen. Maar er is ook een aantal opmerkelijke verschillen; ik heb daar in het begin al iets over gezegd.

De liefde tussen Belle van Zuylen en Constant d'Hermenches was geheel en al een geschreven liefde. Die tussen Belle en Benjamin beleefde zijn hoogtepunten in de ontmoetingen die zij hadden tussen 1787 en 1795. De gesprekken worden voortgezet in de brieven en al is het boeiende daarvan dat de **toon** van de conversatie behouden blijft - wat de correspondentie vaak een heel bijzonder en vertrouwelijk karakter geeft - de briefwisseling is daardoor veel fragmentarischer. Maar heel prominent is in deze briefwisseling de geschiedenis aanwezig, en dat brengt mij, na het reeds genoemde pedagogische aspect en het aspect dat Isabelle Vissière zo mooi 'l'amitié amoureuse' noemt, op het derde aspect van deze relatie: het **tijdperk**. Dat aspect is naar mijn overtuiging minstens zo verantwoordelijk voor de breuk in 1795 als het

generatieconflict (dat de moeder-zoonrelatie beëindigde) en het affectieve conflict (dat de liefdesrelatie beëindigde toen Constant zijn hoofd en zijn hart verloor aan mevrouw de Staël).

Ook hier weer zal ik bij het begin beginnen terwille van de overzichtelijkheid. De eerste periode van intensieve omgang tussen Belle en Benjamin speelde zich af in het Parijs van vlak voor de Revolutie. In alle salons, ook in die van mevrouw Saurin, werd druk gedebatteerd over de politieke en economische situatie in Frankrijk en over de onhoudbare positie van de absolute monarchie. Die discussie had alles te maken met het gedachtegoed van de Verlichting. Want in een filosofie waarin God misschien nog wel de schepper was van de wereld, maar in elk geval niet meer de almachtige bestuurder, viel ook het van God gegeven gezag niet meer staande te houden. De afkeer van elke traditionele autoriteit, de drang naar popularisering van wetenschappelijke en filosofische ideeën, bedoeld om mensen tot zelfstandige oordeelsvorming te laten komen en zich daardoor te bevrijden uit hun onmondigheid, viel niet meer te rijmen met de regeringsvorm van het Ancien Régime. Burgers wilden voortaan zelf beslissen hoe zij, om met Voltaire te spreken, "hun tuintje wilden onderhouden". Het was een intellectuele discussie, die rationeel gesproken, dus in de geest van de Verlichting, had moeten uitmonden in een algemene, maatschappelijke **hervorming**, in bedachtzame en genuanceerde veranderingen. In politiek opzicht had die hervorming bijvoorbeeld kunnen zijn de constitutionele monarchie, zoals aanvankelijk bepleit door de Constitutionelen rond Germaine de Staël en haar vader, de Franse minister van financiën Necker, - of de gematigde republiek, zoals die wat later door de Girondijnen werd bepleit, en waarvan Benjamin Constant zich gedurende enige tijd een vurig voorstander zou tonen. Maar de geschiedenis laat zich niet altijd zo rationeel sturen. Vanaf de bestorming van de Bastille en de befaamde 'Nacht van 4 augustus' verliepen de ontwikkelingen niet meer langs lijnen van rationaliteit, maar langs die van de emoties. "Zelfs Voltaire en Rousseau zouden zich niet meer verstaanbaar kunnen maken in het tumult dat zij zelf hebben ontketend," schreef Belle in april 1794. De Romantiek deed ook in de geschiedenis zijn intrede.

Daarmee kwamen de intellectuelen, die in de voorafgaande decennia zelf het debat op gang hadden gebracht, voor een moeilijke keuze te staan. Genuanceerdheid en afstandelijke betrokkenheid waren onmogelijk geworden nu de geschiedenis volkeren en individuen meesleurde in de maalstroom van de Revolutie. En bij die keuze ging het om de vraag of je **geloofde** in het eindresultaat van de Revolutie - de ene en ondeelbare republiek, in hedendaags spraakgebruik vertaald: de centraal geleide democratie - of niet. "Ik ben als een man die over een zeer slechte weg moet reizen en het beu is steeds maar de boze kreten van zijn reisgenoten aan te horen over de stenen, de modder, de kuilen en het gehots; hij houdt zijn oren dicht en richt zijn blik strak op de toren van het dorp of de stad waar hij wil aankomen," schreef Benjamin op 9 september 1794. En in Belle's antwoord klinkt de gehele kloof tussen twee gedachtenwerelden door: "Wees voorzichtig dat je niet zo halsstarrig in je denken wordt dat je uitsluitend nog hoort en ziet wat in je kraam te pas komt. Het is heel goed om niet te klagen over de slechte weg, maar het is heel slecht - dat wil zeggen het is voor een intelligent iemand heel spijtig - om een door de maan beschenen staak aan te zien voor de toren van het dorp waar hij heen wil." (10 september 1794). Ofwel: betrokkenheid mag, maar blinde betrokkenheid **van iemand die beter kan weten** is afkeurenswaardig. Dat zegt de rationele stem van de achttiende eeuw. Maar de romanticus wil helemaal niet twifelen aan zijn waarneming; elke scepsis is uit den boze voor iemand die hecht aan de intuïtieve zekerheid over de juistheid van zijn keuze! Had Benjamin niet al enkele maanden eerder, in juni van dat jaar, betoogd dat "midden-

*partijen heden ten dage niets waard zijn" en dat hij elke dag méér voelt dat "wanneer men niet vóór iets is, men er tegen moet zijn?" "Wie het doel wil, wil de middelen," schrijft hij resoluut. Had het **tijdperk** hem niet tot een keuze gedwongen, dan had hij misschien meer gehoor gegeven aan de bijna ontroerende aarzeling die spreekt uit wat hij aan die resolute uitspraken toevoegt: "Dat is mijn geloofsbelijdenis, die ik kort houd omdat ik zeker weet dat u het nooit met mij eens zult zijn; ik ben het nauwelijks met mijzelf eens."*

Deze kentering in Benjamins opvattingen, die hun relatie allerm minst onberoerd liet, deed zich uitgerend voor na de gelukkige wintermaanden die hij van december 1793 tot april 1794 in Colombier had doorgebracht en die Belle emotioneel meer dan ooit aan hem hadden gebonden. Uit zijn brieven spreekt een groeiende zelfverzekerdheid, en tegelijkertijd een toenemende irritatie over Belle's pogingen greep op hem te houden en over haar weigering hem in politiek opzicht serieus te nemen. Zo suggereert zij bijvoorbeeld dat hij een grapje maakt wanneer hij 'fructidor' boven zijn brieven schrijft, terwijl het de aandachtige lezer al lang duidelijk is - in meer dan een opzicht doet deze historische correspondentie af en toe denken aan een knap geschreven briefroman - dat het gebruik van de revolutionaire kalender bij Benjamin een ostentatieve uiting is van zijn politieke keuze. Een briefroman: hoe symbolisch zou in dat licht het volkomen toevallige feit zijn dat het eerste bewaard gebleven briefje van Belle aan Benjamin een tegen Germaine de Staël gericht geschrift van haar betreft...

Maar niet alles is symboliek; net als in de verhouding met Benjamin is ook ten aanzien van Germaine voor een deel gewoon sprake van een karakterkwesie. Belle koesterde al heel vroeg een antipathie tegen de exuberante, verwendte dochter van de schatrijke bankier Necker: zij hield niet van mensen die op grond van hun rijkdom en hun positie meenden dat alles hun gepermitteerd was. Op een van de eerste geschriften die Mevrouw de Staël in 1788 had gepubliceerd, de *'Lettres sur les ouvrages et le caractère de Jean-Jacques Rousseau'*, had zij gereageerd met een bijtend pamflet: *'Plainte et défense de Thérèse Levasseur'*. Door de jaren heen zijn er in haar brieven telkens weerkerende schimpscheuten te vinden aan het adres van de jonge barones, die haar onfranse naam dankte aan haar huwelijk met de Zweedse ambassadeur in Parijs. De antipathie was aanvankelijk niet wederzijds: mevrouw de Staël had grote bewondering voor Belle's romans en vanuit 'Coppet' bij Genève, haar vrijwillige verbanningsoord toen de gebeurtenissen in Frankrijk al te bedreigend werden, schreef zij Belle verscheidene brieven. Ook bezocht zij Belle tweemaal in Colombier, in augustus 1793 en in september 1794, en bij die gelegenheden raakte zelfs Belle enigszins onder de indruk van haar grote charme in de conversatie, een eigenschap waarvan al haar tijdgenoten melding maken. In Belle's brieven aan Benjamin klinkt haar tweeslachtige gevoel na deze ontmoetingen door; verschillende malen dringt zij er bij hem op aan kennis met mevrouw de Staël te maken - alsof zij haar eigen gevoelens over Germaine wil toetsen aan de zijne. Hoe hard moet dan ook de brief van 21 oktober 1794 zijn aangekomen, waarin Benjamin - bewuste wreedheid of onnadenkende onnozelheid? - na enkele bezoeken aan Le Coppet een lyrische lofzang op zijn gastvrouw aldus eindigt: *"Zij is de tweede vrouw die ik ontmoet heb die voor mij alles had kunnen zijn, die in zichzelf een hele wereld voor mij had kunnen zijn. U weet wie de eerste was."*

"Benjamin Constant heeft zich verbonden met de politiek en met mevrouw de Staël, daardoor zijn wij gebrouilleerd geraakt," zo vatte Belle enkele jaren later in één zin de situatie samen in een brief aan een Engelse vriend (28 april 1798, aan Dudley Ryder). De constatering is juist; maar over de volgorde van de drie daarin

vervatte elementen - de keuze voor een politieke carrière in Frankrijk, met al wat dat aan compromisbereidheid met zich meebracht, de keuze voor mevrouw de Staël en daarmee ook voor de door Belle gehate omgeving, en de breuk in hun relatie - kan men twisten. Benjamins bewust genomen besluit een bijdrage te gaan leveren aan de Nieuwe Tijd en daarvoor een aantal idealen uit het verlichte gedachtengoed overboord te zetten, tekende zich al in de zomer van 1794 duidelijk af; zijn ontmoeting met Germaine de Staël heeft daarin hooguit een katalyserende rol gespeeld. Zijn onvermijdelijk geworden breuk met Belle heeft hij waarschijnlijk op het moment zelf beleefd als een individueel generatieconflict: hij maakte zich los van een vriendin die zijn moeder had kunnen zijn, om te kiezen voor een vriendin van zijn eigen leeftijd. Maar voor de hedendaagse lezer is het duidelijk dat het generatieconflict ook stond voor een historisch conflict: de breuk tussen Ancien Régime en Nieuwe Tijd in de politiek, tussen Verlichting en Romantiek in het denken en de literatuur. Te lang was het Belle ontgaan dat hun gezamenlijk geschimp op de schrijfstijl van mevrouw de Staël geleidelijk veranderd was in een monoloog van haar zijde. Dat zij alleen kwam te staan in haar volledige afwijzing van de 'Duitse stijl' - van de Romantiek, waarmee mevrouw de Staël Frankrijk bekend maakte, zoals ze tevens de weg vrijmaakte voor alle grote politieke stromingen van de 19e eeuw.

Ik heb het daarnet al even aangestipt: in meer dan een opzicht leest deze correspondentie als een volmaakt geconstrueerde briefroman, merkwaardig genoeg ook door de op zichzelf betreurenswaardige onvolledigheid. De beginperiode waaruit alleen de brieven van Benjamin bewaard zijn gebleven, krijgt een spiegelbeeld in de laatste jaren waaruit alleen die van Belle bekend zijn. De onstuimige **himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt**-toon van die eenzijdige beginperiode vindt zijn pendant in het wegstervend geluid van een oudere vrouw; en het is geen verdrinking dat de allerlaatste geschreven zin die van Belle bewaard is gebleven, afkomstig is uit het allerlaatste briefje dat zij aan Benjamin Constant geschreven heeft, en dat die zin luidt: *"Ik houd vol dat ik stervende ben; mijn vrienden willen daar niets van weten, omdat ik aan niets dodelijks lijd, maaar mij lijkt het doven van het leven hetzelfde als de dood."*

Tussen dat begin en dat einde in hebben de lijnen van hun beider levens elkaar acht jaar lang veelvuldig geraakt om vervolgens weer uit elkaar te buigen: de ene naar de toekomst, de andere naar het verleden. In literair opzicht is deze correspondentie daarmee een prachtig geheel en een completering van de eerdere correspondentie in *'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid'*, die Belle's Hollandse tijd en daarmee de eerste helft van haar leven beslaat. Maar daarnaast is het een van binnenuit geschreven verslag van een periode waarin tal van tot op de dag van vandaag actuele kwesties de geschiedenis beheersten. Een periode die zowel aan de wieg van het Liberalisme als aan die van het Socialisme stond en 'en passant' ook nog de Christelijke naastenliefde in een jasje van solidariteit stak - de periode kortom van vrijheid, gelijkheid en broederschap en van de dilemma's, die de combinatie van deze drie ook toen al met zich meebracht. Tal van vragen - van het vluchtelingenprobleem tot aan de maakbaarheid van de samenleving - komen aan de orde in de marge van de levens van deze twee markante figuren uit een ander fin de siècle. Dat geeft aan hun correspondentie naast een literaire ook een cultuurhistorische en een politiek-historische dimensie van uitzonderlijk belang.

Greetje van den Bergh

Résumé en français de la conférence de Mme Greetje van den Bergh tenue au Château de Zuylen le 19 octobre 1991.

Belle et Benjamin

La correspondance de Mme de Charrière et Benjamin Constant

Sans aucun doute, la correspondance entre Isabelle de Charrière et Benjamin Constant est d'une grande valeur littéraire. C'est une correspondance qui se lit en général comme un roman par lettres fascinant. Mais ce n'est pas là sa seule valeur. Elle constitue aussi un document historique, unique de l'époque révolutionnaire. Document qui aujourd'hui encore, dans une autre fin de siècle, mérite d'être lu attentivement.

1787 fut l'année de la 'rencontre-coup de foudre' à Paris. Rencontre que Benjamin décrira plus tard dans '*Le Cahier rouge*': "*Ce fut à cette époque que je fis connaissance avec la première femme d'un esprit supérieur que j'ai connue (...) Son esprit m'enchantait. Nous passâmes des jours et des nuits à causer ensemble. Elle était très sévère dans ses jugements sur tous ceux qu'elle voyait. J'étais très moqueur de ma nature: nous nous convînmes parfaitement.*" Belle et Benjamin ont l'impression de découvrir l'un dans l'autre un esprit jumeau.

La rencontre est suivie de huit années d'échanges épistolaires entrecoupées de longues retrouvailles à Colombier. D'une part, cette histoire de leur relation peut se lire comme une sorte de 'Bildungsroman'; leur relation comporte sans doute un aspect pédagogique, elle était dans un sens le substitut de l'éducation que le colonel Constant n'avait su donner à son fils après la mort précoce de sa femme. Le Constant de 1787 n'est pas encore le théoricien et le porte-parole du libéralisme qu'il sera plus tard. Il était encore le "*jeune homme bizarre et dédaigneux*" du '*Cahier rouge*' dont Mme de Charrière, dans son rôle favori d'éducatrice, guidait aussi les débuts littéraires. C'est entre autre de cette 'éducatrice' que Benjamin cherchera à se libérer.

En outre leur relation est caractérisée par la complicité intellectuelle et l'amitié amoureuse. Cette période durera de 1787 à 1794 - les "*sept années de bonheur*" dont Benjamin parlera plus tard.

Parmi les sujets innombrables qui sont abordés dans leurs lettres, les commentaires sur l'actualité politique reflètent les changements dans leur relation. Au début il y a un accord politique parfait, entre 'le démocrate' et 'l'anti-aristocrate'. Mais la pensée politique de Benjamin se développe peu à peu dans un sens nettement sympathique à la Révolution française, malgré toute la violence de la Terreur. "*Qui veut le but, veut les moyens (...)* Je ne suis point de votre avis sur l'indépendance à garder. Je sens tous les jours plus que lorsqu'on n'est pas pour quelque chose, il faut être contre." (lettre du 6 juin, 1794).

Indépendance: ce mot avait été le mot d'ordre de leur complicité intellectuelle. Le divorce sentimental de 1793 va donc de pair avec un divorce idéologique, et l'on peut même se demander où se situent, dans leur rupture de 1794, les causes et les suites. La version traditionnelle est celle de l'histoire classique de jalousie et de dépit après la rencontre de Benjamin avec Germaine de Staël. Par contre, on peut aussi soutenir que les dissentiments politiques, auxquels s'ajoutent les divergences littéraires, ont eu pour conséquence le remplacement de Mme de Charrière par Mme de Staël auprès de Benjamin Constant. Mme de Charrière n'aime guère l'Allemagne, elle condamne le Romantisme dont elle pressent le triomphe. Germaine de Staël au contraire révèle le Romantisme allemand aux français, elle ouvre la voie à tous les

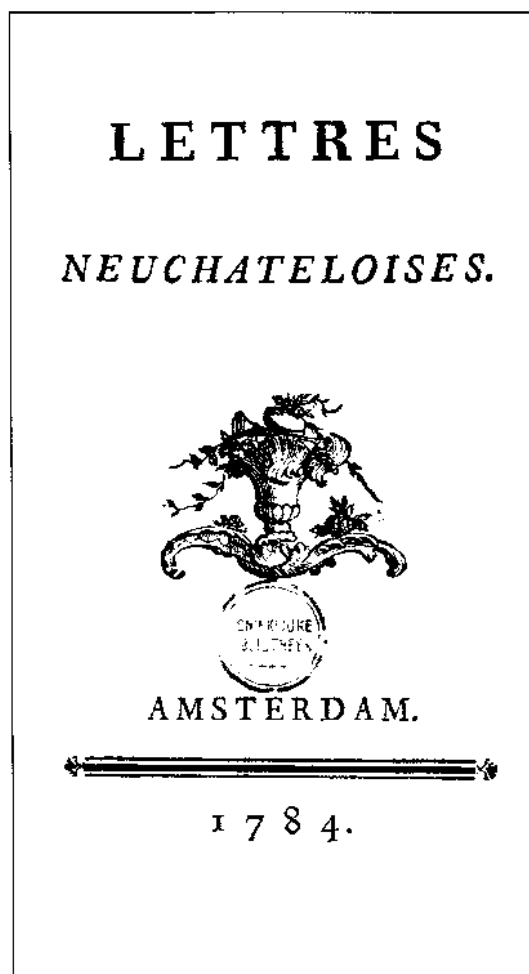
grands courants politiques du XIXe siècle. Dans cette optique, leur rupture est le symbole d'une rupture dans le temps: la fin du siècle des Lumières et le début de celui du Romantisme, la fin de l'Ancien Régime et le début du Temps Nouveau. Belle restera la femme des Lumières; Benjamin deviendra l'homme du XIXe siècle. C'est pourquoi cette correspondance si personnelle et intime est d'autre part une correspondance tout à fait symbolique.

Greetje van den Bergh

De Belle van Zuylen-leerstoel aan de R.U. te Utrecht

In het academisch jaar 1991-1992 werden aan de bovengenoemde wisselleerstoel successievelijk de volgende gast-hoogleraren benoemd:

- Prof. Dr. T. De Lauretis (Italië) - aan de Faculteit der Letteren met de leeropdracht: '*Feministische theorievorming over film en narrativiteit*';
 - Prof. Dr. E. Derbyshire (Engeland) - aan de vakgroep Fysische Geografie met de leeropdracht: '*Aardverschuivingen en Bodemonderzoek*';
 - Prof. Dr. Bell Hooks (VS) - aan de Faculteit der Letteren met de leeropdracht: '*Literatuur en Vrouwenstudies*'.
-

Madame de Charrière à travers le Journal de Chambrier d'Oleyres (1799-1801)

Cet article fait suite aux trois premières études parues sur le même sujet dans la *Lettre de Zuylen et du Pontet* ns 8(1983), 11(1986) et 14 (1989).

L'invasion du pays par les troupes françaises et la révolution du Piémont en décembre 1798 ont mis fin à la mission diplomatique de Chambrier d'Oleyres auprès du roi de Sardaigne Charles-Emmanuel IV. C'est aussi la fin de la correspondance entre Belle de Zuylen et Chambrier, qui se retrouve en pays neuchâtelois; exception: la lettre du 2 mai 1799 adressée par Isabelle à son correspondant dans sa campagne de Cormondrèche. En revanche, la proximité des deux domiciles permet de nombreuses visites du diplomate en disponibilité dans la demeure 'du Pontet' à Colombier.

Au cours d'une quinzaine de rencontres en 1799 et 1800, on peut constater que l'esprit critique de Mme de Charrière se donne libre cours. Elle tolère mal un ouvrage de Mme Necker qui selon elle vise trop à l'imagination. Elle n'a pas meilleure impression d'un ouvrage sur la religion civile rédigé par Mr Necker auquel sa fille Mme de Staël accorde un grand prix selon une conversation qu'elle a eue avec Mr de Salgas.

Reste l'ouvrage de Mme de Staël elle-même, paru en 1800 et intitulé '*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*'. D'Oleyres qui l'a eu entre les mains dès juin 1800 le juge remarquable et digne d'une seconde lecture. Un mois plus tard, Mme de Charrière "*malgré ses préventions*" contre son auteur admet qu'il contient des idées excellentes, mais elle n'en souligne pas moins des défauts dans le style. On pourrait dire qu'elle reste fidèle à sa formule injuste de "*galimatias familial*" s'agissant de la famille Necker; mais la versatilité de Benjamin Constant n'est sans doute pas étrangère aux préventions de la dame du Pontet.

De son côté, Chambrier se montre aussi critique à l'égard de notre écrivain. En date du 2 février 1800, il reprend à son compte le défaut souvent signalé que les romans de Mme de Charrière ne sont pas terminés et il lui conseille, curieusement s'inspirant de Boileau, de commencer son écrit par la fin. Mais quand Mme de Charrière est sollicitée de donner son avis sur un mémoire que Chambrier lui a communiqué, elle se borne à quelques observations.

En date du 8 octobre 1799, d'Oleyres signale qu'il a rendu à Mme de Charrière un exemplaire de son roman '*Honorine d'Uzerche*'. C'est une œuvre qu'il connaît bien, puisqu'elle est citée dans trois lettres: 16 et 24 mars 1796 et 2 mai 1799. Il s'agit d'un amour passionné entre frère et sœur, mais Chambrier relève que la réalité est encore plus romanesque que la fiction, puisque le ministre de Naples à Londres s'est brûlé la cervelle quelques années auparavant pour le même motif.

Le 31 mars 1800, Isabelle de Charrière a lu à son hôte une comédie disparue: '*Le Mariage rompu*'. D'Oleyres en fait l'éloge et Benjamin Constant devrait la proposer à des comédiens de Paris tout comme le même Benjamin Constant devrait éditer à Paris un roman sur l'éducation. Ces deux projets n'ont sans doute pas vu le jour, mais ils attestent que les bonnes relations avec Constant se poursuivent.

Le 17 juillet 1800, Mme de Charrière a appris avec plaisir que son recueil de roman de l'Abbé de la Tour a été mis à l'index à Vienne comme cela avait été le cas de son conte '*Bien-né*' à Paris en 1787 lequel mettait en cause Louis XVI.

En l'absence de référence à l'œuvre de Mme de Charrière, d'Oleyres signale par deux fois les souvenirs de Mlle L'Hardy à propos du feu roi Frédéric-Guillaume II, souvenirs peu flatteurs qu'elle a gardés du temps où elle était dame de compagnie de la comtesse de Doenhoff, favorite du roi.

Guy de Chambrier

Quatrième partie du Journal de Chambrier d'Oleyres

TOME XXVIII - 489
1799 - Avril 14

Chez Madame de Charrieres qui n'a pu supporter l'ouvrage de Madame Necker a cause de son amphigouri & de ses pretentions continuelles non seulement a l'esprit mais a l'**imagination** car elle court toujours après les images.

Mlle Lardy etoit hier chez Madame de Charrieres. Elle m'a dit que le feu roi s'ennuyoit fort quand il declara la guerre a la France....

TOME XXIX - 146
1799 - Octobre 8

J'ai rendu a Madame de Charrieres son roman d'Honorine d'Uzerche. Quelque romanesque que semble cette histoire elle l'est moins que celle de Duc de Siciniane, ministre de Naples a Londres qui s'est brulé la cervelle il y a quelques années par amour désespéré pour sa soeur la Duchesse de St Theodor.- Le dialogue que fait Honorine est dans le genre precieux et tend a prouver qu'il faut absolument aujourd'hui que les souverains aient ce qu'on appelle de l'esprit. C'est ce qu'a le roi de Sardaigne.

TOME XXIX - 254
1800 - Fevrier 2

Chez Madame de Charrieres. Ses romans ont le deffaut de ne pas etre finis. Ses secondes parties sont hachées & tres inferieures aux premieres. Je lui citai Boileau qui faisoit son second vers avant le premier pour eviter que le second n'amenat une cheville née du besoin de la rime. On pouroit faire une seconde partie mieux travaillée avant d'entamer la premiere.

TOME XXIX - 313
1800 - Mars 31

Chez Madame de Charrieres qui m'a lu une Comedie en deux actes qu'elle a faite en quinze jours, intitulée **Le Mariage rompu**.

Il y a peu d'intrigue mais des caracteres assez bien soutenus & une grande facilité dans la versification. Il y a même quelques details qui pourroient la faire reussir au theatre & elle veut l'envoyer a Benjamin Constant pour la proposer aux Comediens de l'un des theatres de Paris qui en recoivent de bien plus mediocres.

TOME XXIX - 376
1800 - Mai 26

Chez Madame de Charrieres. Benjamin Constant va se charger a Paris de l'Edition d'un roman **sur l'Education** qu'elle voulait destiner a un almanach litteraire.

Madame de Stahl a quitté Paris desesperée de n'y plus jouer de roille & de n'avoir plus a intriguer. Elle comptoit sur son esprit pour gouverner Bonaparte comme elle a gouverné plusieurs personnages marquans de la revolution. Elle etoit parvenue même à avoir un entretien avec lui assez long pour qu'elle ait pu deployer tous ses moyens de seduction, mais Bonaparte après l'avoir ecoutée avec beaucoup d'attention, lui a demandé si **elle n'avoit nourri aucun de ses enfants** ? cette question qui la remettoit à la place de mere de famille ou elle devoit se borner, l'a entierement deconcertée. Mais elle se dedomage un peu de cet échec par la consideration que Bonaparte a montré a Mr Necker qui espere d'etre apellé au Ministere des finances, parce que le premier Consul consulte beaucoup l'opinion & que Necker l'a encore pour lui en France parmi les moderés.

TOME XXIX - 417
1800 - Juin 18

Le nouvel ouvrage de Madame de Stael **sur la litterature & son influence** etc. est infiniment superieur aux autres productions de cette femme. Il merite une seconde lecture.

TOME XXIX - 420
1800 - Juillet 17

A Colombier chez Madame de Charrieres. Elle a appris avec beaucoup de plaisir que son recueil de roman de l'Abbé de la Tour avoit été mis a l'index de Vienne. C'est le second agrement de ce genre que sa plume facile & legere lui a procuré. Son petit Conte de *Bien-né* qui parut en 1787 ou elle ridiculisoit Louis XVI en rendant justice a ses bonnes qualités fut prohibé severement par la police de Paris.

TOME XXIX - 452
1800 - Juillet 17

Chez Madame de Charrieres. Malgré ses preventions contre Madame de Stael elle a été obligée de convenir que l'ouvrage de celle cy **sur la Litterature** contient de tres bonnes choses, des idees ingenieuses mais rendues avec un stile defectueux. Elle trouve que les femmes qui visent a l'extraordinaire, qui veulent faire effet a tout prix & debitent a tort & a travers toutes les singularités qui leur passent dans l'esprit, ressemblent a ces têtes parlantes de Vaucanson que l'on voit par curiosité, que l'on admire même, que l'on questionne pour les faire parler, mais auxquelles on ne répond pas, avec lesquelles on ne sauroit causer avec interet, & que l'on quitte avec le même plaisir qu'on a eu a les voir de près, sans desir de les revoir encore.

TOME XXIX - 472
1800 - Aoust 10

Chez Madame de Charrieres. Mlle Lardy nous a conté comment le feu roi avoit su interesser toute la cour, même la famille royale a ses amours avec la Comtesse de Denhoff...

TOME XXX - 80
1800 - Novembre 2

A Auvernier. - Chez Madame de Charrieres qui m'avoit envoyé quelques observations sur le mémoire relatif a la conjuration de Venise que je lui ai communiqué.

TOME XXX - 116
1800 - Decembre 7

A Colombier. - Madame de Charrieres m'a lu une lettre de Mr de Salgas qui raporte un entretien qu'il a eu avec Madame de Stael sur l'ouvrage de son père, **Cours de morale religieuse**, qu'elle met au dessus de tout pour le sublime & les connoissances du coeur humain. Elle ne tolere pas un eloge mediocre d'un tel Chef d'Oeuvre. On pretend qu'il a été composé par Necker après la visite de Bonaparte & les compliments du consul sur le **Traité des exp. rel.** qui a fait supposer a l'auteur que Bonaparte voudroit retablir en France une religion civile - comme celle dont Rousseau avoit formé le plan dans son **Contrat Social** & la profession de foi du Vicaire Savoyard d'**Emile**. Necker a publié ses sermons esperant qu'ils deviendroient un livre a la mode, aprouvé du Gouvernement etc. mais on doute qu'il ait rempli son but. Necker predicateur prête trop au ridicule.

TOME XXX - 139
1800 - Decembre 29

Chez Madame de Charrieres. Nous nous sommes abonnés au **Nouveau Mercure de France** dont Fontanes est le redacteur. J'en lis une douzaine de numeros de suite pour mieux le gouter. Il est dans les bons principes moraux & litteraires et par consequent dans ce sens opposé a la **Decade** qui est tout a fait **philosophique**.

TOME XXX - 162
1801 - Janvier 25

Chez Madame de Charrieres. Elle venoit de lire **Les Mères rivales** de Madame de Genlis qui valent mieux que **Les Chevaliers du Cigne** du meme auteur. Madame de Charrieres est fort prevenue contre Madame de Genlis qu'elle a fort critiquée dans une feuille periodique qu'elle voulut mettre en train il y a 4 ans intitulé **Le Bavard**. Il n'en parut que quelques numeros par forme d'essais. Cela ne plait pas. Elle a des appercus assez justes sur quelques etimologies naturelles. Recreation veut dire une autre creation, parce que quand on est fort en peine, l'on a besoin d'etre créé de nouveau, de prendre un nouvel etre, & le divertissement, la distraction qui se presente en fournit le moyen. C'est une **re-creation**.

Arrivé & derivé sont des termes nautiques: a-river, aprocher de la rive, aborder. Mais ce qui ne se trouve pas dans **Menage**, c'est l'etimologie du superlatif **très**: très beau, très bon, C'est du latin **Ter** bonus dans le langage poetique: **trois fois** bon.

Letter from the United States

Much research on Belle de Zuylen is taking place in the United States, due to the availability of the works through the '*Oeuvres Complètes*' and some separate editions, due also to the large number of universities and to the increased attention given to women writers.

Ann Widnell, of Allegheny College, lectured in October at the East-Central American Society for Eighteenth-Century Studies in Pennsylvania on '*Isabelle de Charrière's 'Lettres de Mistriss Henley' and Charlotte Perkins Gilman's 'The Yellow Wallpaper': Women's Writing as a Continuum*'. This is an apt comparison: both novellas are being discussed in Women's Studies classes as feminist manifestos. '*The Yellow Wallpaper*', published in 1892, is a turn of the century classic: a depressed young woman is slowly driven to madness by a well-meaning, *reasonable*, affectionate doctor-husband who forbids her, as a cure, any kind of activity. Jenene Allison, of the University of Texas, already mentioned last year, gave a spirited lecture to the Northeast American Society for Eighteenth-Century Studies. Her topic: '*Tossing Grandfather out of the Window in the Novellas of De Charrière*' offered at the University of Vermont, refers, of course, to the extraordinary use of the family portraits as a means of escape in '*Le Noble*'. The lecturer remarked on the absence of portraits of grandmothers in the novella and the symbolism of the crumbling wall during the escape, symbol being repeated in '*Sainte-Anne*'. She stressed Belle's suggestion that a decaying aristocracy needs an infusion of fresh blood and also Belle's constant questioning of the fate of women. Jenene Allison remarked, as has been noted before, that '*Mrs. Henley's* husband and wife read Samuel de Constant's '*Le mari sentimental*' differently.

The same observation is made in an article by Nadine Bérenguier: '*From Clarens to Hollow Park, Isabelle de Charrière's Quiet Revolution*', published in vol. 21 of '*Studies in Eighteenth-Century Culture*' (pp. 219-243), which, as the title implies, compares Rousseau's '*La Nouvelle Héloïse*' with '*Mistriss Henley*'. The writer deplores the absence of comparisons between Rousseau's Julie and Mistriss Henley, recognizes similarities between the two husbands, acknowledging that "*what unifies the Wolmars divides the Henleys*", among other things the responsibilities of pregnancy and breast-feeding. Actually, the heroines and the two marriages have very little in common.

Charlotte Daniels, of the University of Pennsylvania, lectured at Connecticut College where she will teach. Her doctoral thesis is: '*Subverting the Family Romance: Grafigny's 'Lettres d'une Péruvienne', Charrière's 'Lettres écrites de Lausanne' and Sand's 'Indiana'*'. Her lecture: '*The mother-daughter plot in 'Lettres écrites de Lausanne'*' showed the importance of putting women on display under the male gaze. Cécile's mother writes about finding a suitable match for her daughter and explains: "*Il faut donc la montrer*". A kiss on the hand evokes different emotions in a man or a woman. Contrary to Sigyn Minier's conclusion in her book '*Madame de Charrière: les premiers romans*', Charlotte Daniels, with a somewhat feminist and modern outlook, refuses to see a sad

ending in the '*Lettres...*'. The mutual respect and love between mother and daughter and the existence of sufficient money to enjoy the simple delights of life are rewarding and make it less vital for Cécile to make a rich match. Cécile has received far more education than Rousseau would have allowed, while her French cousin represents his ideas.

The novels discussed here are studied in university courses. They originate discussions, lectures, articles. We must all applaud this recognition, but there is a need for English translations to command a wider audience. The other novels and the correspondence of Isabelle de Charrière should also be the focus of more studies.

Alix S. Deguise

Biografie van Belle van Zuylen op komst

Simone en Pierre H. Dubois hebben bij de uitgeverij G.A. van Oorschot te Amsterdam het manuscript ingeleverd van hun biografie van Belle van Zuylen/Isabelle de Charrière, waaraan zij, mede in opdracht van het biografieën-project van het Prins Bernhard Fonds, sedert een aantal jaren werkten. Het omvangrijke boek draagt als titel '*Zonder vaandel, Belle van Zuylen 1740-1805, Confrontatie met het leven. Een biografie*'. Hun titel ontleenden zij aan een brief van de schrijfster aan Jean-Pierre de Chambrier d'Oleyres van 1-2 november 1800, waarin zij opmerkte: "*Het bevalt mij uitstekend achter enkel vaandel aan te gaan en als vrij mens in het land der letteren te lopen*".

Het ligt in de bedoeling dat het werk, voorzien van noten, genealogie, bibliografie, index en talrijke illustraties, omstreeks februari 1993 het licht ziet. Het is, na het werk van Philippe Godet uit 1906, de eerste biografie die berust op persoonlijke bestudering van de handschriften, documenten en brieven - een archief dat sedert het voorloperswerk van Godet, mede dank zij het onderzoek voor de uitgave van de '*Verzamelde Werken*', waarbij de auteurs nauw betrokken waren, aanzienlijk is uitgebreid.

De schrijvers van de biografie stellen zich ten doel Belle van Zuylen/Isabelle de Charrière en de personages met wie haar leven verbonden was, uit de teksten zelf te laten spreken, te laten zeggen en denken wat zijzelf zeiden en dachten, in het perspectief van de historische en culturele achtergronden van het Europa van hun tijd en van het milieu waarin zij zich bewogen. De auteurs beschouwen hun werk als een poging de figuur van Belle van Zuylen te interpreteren in de richting van haar 'waarheid', die niet altijd in overeenstemming is met het traditioneel-gangbare beeld dat in de loop der jaren is ontstaan en dat zij aan de hand van verifieerbare feiten toetsten en corrigeerden.

Nieuwe Aanwinsten Bibliotheek

Aan de gestaag groeiende boekencollectie van het Genootschap zijn ook het afgelopen jaar diverse boeken en tijdschriften toegevoegd.

Bijzondere aandacht gaat uit naar een fotokopie van het manuscript van de *'Lettres de Mistriss Henley'*. In het artikel van Jean-Daniel Candaux in ons Bulletin nr. 16 werd dit manuscript reeds besproken. Door de welwillende bemiddeling van het Zwitserse Genootschap kon het aan onze collectie worden toegevoegd.

Tevens ontvingen wij van het Zwitserse Genootschap de lezing van Jean Starobinski: *'Belle en ses Miroirs'*.

Daarnaast werden enkele reeds in het vorige Bulletin aangekondigde en inmiddels wellicht bekende Franse uitgaven aangeschaft: de *'Lettres neuchâtelaises'* en *'Une liaison dangereuse'*, verzorgd door Isabelle en Jean-Louis Vissière, en uitgegeven door de Eds. de la Différence, Paris, 1991.

Een tot nu toe geheel onbekende Franse uitgeverij, de Petite Bibliothèque Ombres, zorgde voor een verrassing door ons onverwacht een uitgave van *'Honorine d'Userche'* toe te zenden. Deze uitgave bevat helaas enkele foutjes bij de feitenvermelding in de begeleidende tekst. Niettemin een curieuze bijdrage aan onze collectie.

Zowel de tekst van het toneelstuk *'Belle en Benjamin'*, bewerkt door en in regie van Nelleke Noordervliet, als de tekst van het stuk *'La Parfaite Liberté ou Les Vous et Les Toi'*, in vertaling en regie van Carel Alphenaar, markeren de gevarieerdheid van de zich uitbreidende collectie.

In november 1991 ontving de bibliotheek het zeer fraaie promotieproefschrift van Mevr. Mr. Dr. M.J. Gunning, getiteld: *'Gewaande rechten: het denken over vrouwen en gelijkheid van Thomas van Aquino tot de Bataafse Constitutie.'* Een zeer gedegen studie waarin een geheel hoofdstuk aan Belle gewijd is. Ook op de middelbare school was Belle onderwerp van studie: Hester Schoch, nog zijdelings afstammend van Belle, zond ons haar scriptie: *'Belle van Zuylen 1740-1805.'*

'Boswell tussen de tulpen' is de titel van een artikel van de hand van Richard Holmes in het tweede nummer van het tijdschrift *Atlas* van Uitgeverij Contact. In het tijdschrift *Vooys*, jrg. 9, nr. 3, verscheen van Marijke Vriesendorp een reactie in briefvorm op *'Een allerbeminlijkste dwaas'*, de door Greetje van den Bergh vertaalde correspondentie tussen Belle van Zuylen en Benjamin Constant. Dit voorjaar verscheen een artikel van Pierre en Simone Dubois: *'Zwitserland als inspiratiebron van Belle van Zuylen/ Isabelle de Charrière'*, in de *Duitse Kroniek*, jrg. 42 nr. 1-3, een aan Zwitserland gewijd themanummer. Speciale aandacht krijgt Belle in het jubileumnummer van het Belgische tijdschrift *Restant*, XIX(1991), 2/3, waarin vijf artikelen en een inleiding met als thema *'Belle van Zuylen (1740-1805)'* zijn opgenomen. De deels Franse, deels Nederlandse bijdragen zijn van o.a. Paul Pelckmans, Pierre en Simone Dubois en Jan Herman. Johanna Stouten vertaalde een 'satirische schets' van Belle en schreef een nawoord.

'The Woman in Legal Discourse' luide de oratie van Prof. Dr. C.C. Smart bij haar aanvaarding van de Belle van Zuylenleerstoel aan de Utrechtse Rijksuniversiteit op 16 mei 1991. Deze is opgenomen in onze collectie.

Ook dit jaar werden de jaargangen 1991 van *Septentrion*, de *Werkgroep 18de Eeuw*, *Niftarlake* en de *Historische Kring Maarssen*, alsmede de *Annales Benjamin Constant* ontvangen. De inhoud van de *Annales* is gewijd aan het Symposium dat in oktober 1989 gehouden werd aan de Universiteit van Maryland (V.S.) rondom de persoon van Benjamin Constant.

Bij gelegenheid van de opening van de Zomertentoonstelling 1992 op Slot Zuylen werd door de voorzitter van het College van Regenten de publicatie *'Slot Zuylen'*, uitgave van de gelijknamige stichting, gepresenteerd met o.a. een artikel van Simone Dubois over Belle van Zuylen. Onze bibliotheek ontving een present-exemplaar.

Alle schenkers dank voor hun bijdrage aan de bibliotheek!

Voor inlichtingen over de bibliotheek kunt u na 19.00 uur contact opnemen met ondergetekende. Tel 030-711820.

I.M. Follender Grossfeld

Samenvatting van de causerie, gegeven door Xandra Storm op Slot Zuylen d.d. 19 oktober 1991.

"Quel être êtes vous donc? Les Deshoulières, Scuderis, Sevigné, Lambert, Du Chatelet n'approchent pas de vous. Vous êtes un consommé de tout leur génie, de tout leur savoir, de leurs graces, et vous avés par dessus cella un esprit et une manière qui vous est tout à fait propre."

d'Hermenches à Belle,

le 2 février 1764.

'Quel être êtes-vous donc' is de titel van de doctoraalscriptie van spreekster, waarmee zij haar studie Frans aan de Universiteit te Nijmegen heeft afgerond. Xandra Storm heeft niet de pretentie een definitief antwoord te geven op de door Constant d'Hermenches in een brief (waaruit bovenstaand fragment) aan Belle gestelde vraag. In deze brief vergelijkt hij Belle, die nog niet aan een echte schrijverscarrière was begonnen, met een aantal beroemde schrijfsters. Xandra storm stelt dat de originaliteit van Belle niet zozeer gelegen is in de vorm en inhoud van haar romans - evenals vele tijdgenoten schrijft zij er niet voor terug om aan romans van anderen de namen van de personages en hun belevenissen te ontleen - als wel in de omstandigheid dat haar hoofdpersonen geen stereotypen meer zijn, doch echte individuen op zoek naar zichzelf. De personages van Belle van Zuylen trotseren de vooroordelen van de maatschappij, waardoor zij met deze in aanvaring komen. De voorbeeldfunctie van de hoofdpersoon, zoals gebruikelijk in haar tijd, ontbreekt vaak. Haar romans hebben in de regel geen ontknoping en Belle onthoudt zich ook van een oordeel over haar personages. Volgens spreekster is ook de psychologische complexiteit van deze personages nieuw in haar tijd. Daarom werden haar romans dan ook niet ten onrechte reeds gewaardeerd door o.m. Mme De Staël.

Belle, Boswell en Uncle Sam

Bij het nadenken over de samenstelling van het programma voor de aanstaande Jaarlijkse Bijeenkomst op Slot Zuylen leek er alle aanleiding te zijn om ditmaal eens de Engelstalige culturele richting in te slaan. En wel om de volgende redenen:

- De wens om het Genootschap in contact te brengen met de bekende Engelse schrijver en publicist Richard Holmes, een goed kenner van de 18e eeuw, van wiens hand recentelijk in het Nederlandse tijdschrift 'Atlas' een buitengewoon aardig artikel over James Boswell temidden van de Hollandse schone(n) (en Belle voorop!) was verschenen;
- De ontmoeting van een onzer leden met een hedendaagse James Boswell - verre nazaat, zij het niet in geheel rechte lijn, van 'onze' Boswell en evenals zijn illustere voorganger wonende op het voorvaderlijk landgoed der Boswells te Auchinleck in Zuid-Schotland -, die was uitgenodigd om het instituut voor de opvang van buitenlandse studenten aan de Utrechtse Universiteit tot Boswell Instituut te dopen; deze James Boswell bleek voorzitter van een Boswell Genootschap en zou het niet aardig zijn om als Genootschap daarmee eens contact aan te knopen?
- De vele signalen uit Amerika en Canada omtrent een aldaar gestaag groeiende belangstelling voor Belle en haar oeuvre, zich o.m. tonend in actieve bestudering van haar werken aan een steeds groter aantal universiteiten en in een zelfs geheel aan haar gewijd colloquium (1988) aan de Universiteit van Maryland (V.S.). Margriet Lacy-Bruijn, een naar de V.S. geëmigreerde landgenote, die het daar helemaal 'gemaakt heeft' in de universitaire wereld en toegewijd lid van ons Genootschap bleef, en onze trouwe overzeese correspondentie Alix Deguise, waren degenen, die ons speciaal attendeerden op deze 'wijde vlucht' van Belle; de eerstgenoemde zal op de Réunion over dit onderwerp spreken;
- Tenslotte het gevoel, dat om recht te doen aan Belle als Europeëne ook weer eens een ander taal- en cultuurgebied dan het Franse aan bod zou mogen komen!

Ziehier een korte introductie op ons programma voor de 17e oktober. Maar er is in dit kader nog een bijzondere toevoeging te vermelden.

Doordat de secretaris en haar echtgenoot in de maand mei een vakantiereis naar Engeland hadden gepland, leek de mogelijkheid aanwezig tot een persoonlijke kennismaking met de voorzitter van het Boswell Genootschap. Via de telefoon werd dit idee geconcretiseerd tot een afspraak voor een bezoek onzerzijds aan Auchinleck.

Op weg naar Schotland werd eerst even 'afgestapt' te Cambridge, op grond van een uitnodiging van Dr. Cecil Courtney om met hem en zijn vrouw te lunchen in Christ College. Aan dit eerbiedwaardige, uit de Middeleeuwen stammende College doceert hij Franse Taal- en letterkunde en beheert zij de zeer oude bibliotheek vol bijzondere boeken. Dr. Courtney vertelde, dat zijn 'Analyse van de werken van Belle' bij de drukker was en dat hij hoopte om het mee te kunnen nemen naar onze Zuylense Réunion in Oktober. Het was een bezoek in een absolute Tudor-sfeer!

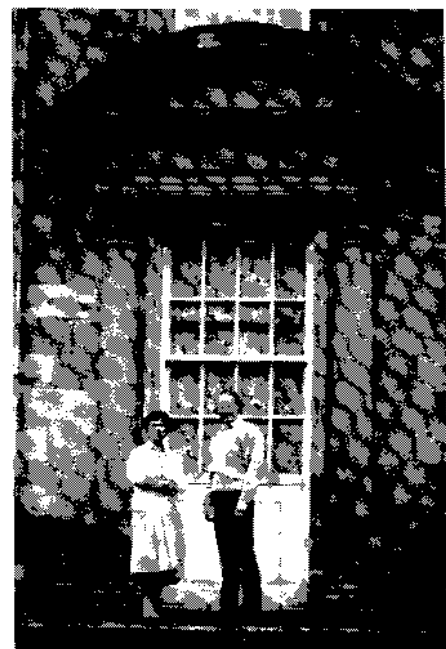
Vervolgens ging het naar Z.W. Schotland, waar James Boswell ons niet op het grote Huis van Auchinleck, maar in een zeer gemoedelijke, voormalige dienstwoning opwachtte. Naast het ontbreken van een staartpruik leek deze vriendelijke veertiger ook verder in het geheel niet op Boswell sr.: een slank postuur, een wat jongensachtig, vrolijk voorkomen, een sportieve aard en meer 'op paarden' dan op de letteren gericht. Geen spoor van hypochondrie!

Helaas was het hem nog niet vergund om ons op het voorvaderlijk Huis te ontvangen, daar dit door de inkwartiering van krijgsgevangenen in de Tweede Wereldoorlog inwendig tot een complete ruïne was vervallen. Maar op eigen risico zou hij ons er gaarne in rondleiden. Gelukkig was de uitwendige aanblik van het kloeke, classicistische bouwwerk geheel gaaf en zoals het er ten tijde van James Boswell sr. uitgezien moet hebben; binnenin echter waren - om maar iets te noemen - de contouren zichtbaar van wat eens een schitterende bibliotheek moet zijn geweest. We wensten de tegenwoordige eigenaar dan ook, zowel voor zijn eigen plezier als voor de allure van het Boswell Genootschap, van harte toe om beurzen te doen opengaan voor een grondige restauratie. Het probleem is echter, dat Auchinleck geheel buiten de touristische route ligt; het is er nog saaier dan zoals James Boswell de Oudere het indertijd in Utrecht vond...

In een uitwisselingsgesprek over onze Genootschappen bleek een 'jumelage' er niet zo in te zitten. Beschrijving van hun Boswell-activiteiten riep de voorstelling op van een tafelgezelschap heren in Dickensiaanse sfeer, die Boswell via een deskundig spreker genoegelijk in hun midden halen. Ontmoedigend voor verdere expansie van het genootschap is zeer zeker, dat het ganse Boswell-archief, eertijds familiebezit, zich thans op de Yale University in de V.S. bevindt. Opgemerkt kan worden, dat wij ten dele een soortgelijk probleem ten aanzien van de papieren van Belle hebben, maar dat door een vruchtbare samenwerking met Zwitserland goede resultaten geboekt worden.

Roerend was tot slot een bezoek aan het Boswell Museum(pje) in het nabijgelegen middeleeuwse kerkje van Ochiltree, dat door de tijden heen het bedehuis der Boswells was en waar James sr. begraven ligt op het omringende kerkhof. Er is een nieuw kerkje gebouwd en het oude biedt thans onderdak aan een verzameling 'Boswelliana'. Van Belle's vriend waren er enkele persoonlijke bezittingen: o.a. een kastje uit zijn studeerkamer, een degen en een wandelstok. Verder enkele oude drukken van sommige van zijn werken. Van Belle (natuurlijk) geen spoor.

Welgemoed gingen wij weer ons weegs na James Boswell voor de komende Réunion uitgenodigd te hebben, en overwogen, dat het indertijd maar goed geweest was dat Belle geen talent voor ondergeschiktheid had: "*Il fait beau à Auchinleck, mais il fait plus beau à Colombier.*"

Mme Wolff - Craandijk en James Boswell.

Secr.

Slot Zuylen

Drie belangrijke bijdragen hebben dit jaar zeker het hunne gedaan ter vergroting van de bekendheid van Slot Zuylen bij het publiek. Alledrie zijn het zaken, die véél energie en toewijding van de betrokkenen hebben gevraagd; met alledrie is men erin geslaagd Slot Zuylen weer een grote stap naderbij te brengen.

Allereerst is daar het zeer smaakvol uitgevoerde boekje '*Slot Zuylen*', waarvan de titel met zwierige letters op de omslag prijkt en dat speciaal bedoeld is als handleiding bij een rondgang door het Slot. De redactie berustte bij André van der Goes, Conservator van Slot Zuylen's museumbezit en Simone Dubois schreef een artikel ervoor - apart over Belle - onder het motto: "*Allez souvent à Zuylen. On y est aimable!*"

Vervolgens is er de Dia-Presentatie '*t Huys te Zuylen, Verzameld Verleden*' aangeboden aan de Vereniging van Vrienden van het Museum Slot Zuylen ter gelegenheid van het tienjarig bestaan. De Vereniging schrijft hierover:

In het afgelopen jaar heeft de Vereniging haar 10-jarig bestaan op bescheiden wijze gevierd. Tijdens de feestelijke 10de Jaarvergadering in juni 1991 is dit lustrumjaar ingeluid met een oproep aan alle Vrienden van Zuylen een lustrumbijdrage te storten op de rekening van de Vereniging, zodat er als afsluiting van het lustrumjaar een lang gekoesterde wens van de Vrienden - een Dia-presentatie over Slot Zuylen, zijn geschiedenis en zijn bewoners - als lustrumgeschenk aan het Museum kon worden aangeboden. De reactie van vele Vrienden was zeer positief en een schitterende dia-presentatie kon door Teun Harteveld van Hartz Dia/AV te Utrecht worden gerealiseerd.

Op 1 april 1992 werd de dia-presentatie '*t Huys te Zuylen, Verzameld Verleden*' tijdens een feestelijke bijeenkomst in de gobelinzal aan Museum Slot Zuylen aangeboden. Namens de Gemeente Maarssen bood de burgemeester, de heer Feitsma, de Vrienden een cheque aan voor het lustrumgeschenk en ook het Genootschap Belle de Zuylen droeg een financieel steentje bij. Het aanbieden van deze bijdrage door de secretaris werd bloemrijk omlijst door de symbolische gave van enkele '*Belle de Zuylen*' rozen, die op een passend moment in de tuin zullen worden geplant.

De Vereniging benoemde ter gelegenheid van het lustrumjaar W.R.A. Baron van Tuyll van Serooskerken, een van de oprichters van de Vereniging van Vrienden van Slot Zuylen, tot Erelid.

In het voorjaar van 1992 waren alle zuilense tuinen rood/wit gekleurd door de '*Slot Zuylen*' tulpen, die in het dorp Oud-Zuilen in het kader van de lustrumactie: "*in alle Zuilense tuinen Slot Zuylen tulpen*" huis aan huis waren uitgedeeld.

Tenslotte was er de Zomertentoonstelling 1992, gewijd aan het boekenbezit van de Slotbibliotheek en getiteld: '*Schatten van de bovenste plank*'. Bij de opening op 27 juni j.l. werd door W.R.A. baron van Tuyll van Serooskerken op genoeglijke wijze verteld hoe hij als kind, toen hij met zijn familie op het kasteel woonde, tegen deze boeken had aangekeken en welke rol zij in het familieleven hadden gespeeld.

Kortom: wij verheugen ons van harte over al deze activiteit in en om Belle's ouderlijk huis..

'De absolute vrijheid of het gejj en gejou'

Om de gelijkheid te benadrukken is na de Franse Revolutie geprobeerd de burgers elkaar te laten tutoyeren. Rangen en standen waren er immers niet meer, iedereen was 'citoyen'. In 1793 werd er in Parijs een door Dorvigny geschreven toneelstuk opgevoerd, getiteld '*La Parfaite égalité ou les tu et les toi*', waarin voor de nieuwe patriottische gewoonte propaganda werd gemaakt. Het stuk was een groot succes.

Een jaar later, in 1794, heeft Belle van Zuylen een 'comédie' geschreven, '*La Parfaite liberté ou les vous et les toi*' (O.C., VII), waarin zij liet zien dat de gelijkheid soms op gespannen voet kan komen te staan met dat andere revolutionaire ideaal, de vrijheid. Het stuk speelt zich af ten huize van de citoyen Francoeur, iemand die van de meest revolutionaire idealen lijkt te zijn beziel, maar dan wel op een buitengewoon bekrompen wijze. In het stuk dreigt Victorine, zijn minderjarige pleegdochter, daarvan het slachtoffer te worden. De schijnheilige Brusquet dingt naar haar hand en daardoor naar haar fortuin. Hij tutoyeert iedereen en over zijn revolutionaire gezindheid kan dus geen twijfel bestaan. Francoeur vindt hem een goede partij voor Victorine.

Maar Victorine heeft uiteraard ook een echte minnaar, Charles Ferrier, die helaas zijn adellijke afkomst, 'le crime de sa naissance', met zich meedraagt. Francoeur wijst hem af, omdat hij zich niet kan voorstellen dat Ferrier een goede patriot kan zijn. Ferrier vertrekt en is van plan dienst te nemen, 'minder om te strijden dan om te sterven'. Inmiddels is er een brief boven water gekomen waaruit het lage karakter van Brusquet blijkt en een andere waarin Ferrier schrijft over de verwonding die hij eerder in dienst van het vaderland heeft opgelopen. Dat betekent een ommekeer in de houding van Francoeur. Hij gaat ermee akkoord dat Victorine haar hart aan Ferrier schenkt. Brusquet verlaat het huis, met schande overdekt. In deze korte samenvatting zijn verschillende personen in het geheel niet aan bod gekomen, zoals de trouwe helper van Ferrier en de familieleden en bedienden van Francoeur. Zij zorgen voor interessante gesprekken waarin op vaak komische wijze vrijheid en gelijkheid tegen elkaar worden afgezet.

Het stuk van Belle van Zuylen is zeker geen aanval op dat van Dorvigny. Eerder is het een pastiche. Haar aanval richt zich op de schijnheiligheid van Brusquet. De vrijheid is voor haar een pendant van de gelijkheid. Te veel gelijkheid beperkt de vrijheid.

In het kader van het Theaterfestival is er op 6 september 1991 in de Regentenkamer van het Hofje van Nieuwkoop in de Hofstad een 'lezing' van het stuk uitgevoerd onder leiding van Carel Alphenaar, musicus, dramaturg, vertaler en veelzijdig organisator. De vertaling, '*De absolute vrijheid of het gejj en gejou*', die inmiddels ook in de bibliotheek van het Genootschap is opgenomen, was van Carel Alphenaar en Hanna Laus.

Op deze avond bleek weer eens dat toneelteksten in de eerste plaats zijn geschreven om te worden gespeeld, niet om te worden gelezen. De 'lezing' was weliswaar een soort tussenvorm: de spelers hebben de tekst in de hand. Het verhoogde dramatische effect was intussen toch geheel aan het spel van de getalenteerde acteurs te danken. Carel Alphenaar vertelde nog dat de KRO-radio overweegt het stuk als hoorspel uit te zenden. Het zou een voortreffelijke uitzending opleveren.

Red.

Leo van Maris

II. L'oeuvre romanesque

Xandra STORM (Strasbourg): "'Je ne serai pas Ninon': Isabelle de Charrière et la tradition littéraire'

Claire JAQUIER (Lausanne): 'La lettre, la harpe, la robe salie: méditations et symboles du désir dans l'oeuvre romanesque d'Isabelle de Charrière'

Colette CAZENOBE (Avignon): 'Des personnages de romans qui fondent une morale'

François ROSSET (Lausanne): 'Le bruissement des langues dans les romans d'Isabelle de Charrière'

III. L'Européenne

Simone DUBOIS (La Haye): 'La première confrontation de Belle de Zuylen avec l'Europe'

Johanna STOUTEN (Paris): 'Belle de Zuylen et ses rapports avec la littérature néerlandaise de son temps'

Roger FRANCILLON (Zurich): 'Belle de Charrière et la Suisse alémanique'

Claude REICHLER (Lausanne): 'Belle de Charrière et le mythe suisse'

IV. Encore l'oeuvre romanesque

Yvette WENT-DAOUST (Leyde): 'La place des *Lettres neuchâteloises*' dans le roman épistolaire au XVIIIème siècle'

Michel DELON (Paris): 'Roman épistolaire et Révolution'

Lucia OMACINI (Venise): '*Sir Walter Finch et son fils William*: un genre ambigu'

V. La correspondance

Isabelle VISSIÈRE (Marseille): 'L'encre et le fiel, ou la cruauté souriante de Constant d'Herminches'

Daniel MAGGETTI (Lausanne): 'La correspondance entre Isabelle de Charrière et Isabelle de Gélieu: un roman épistolaire'

Monique MOSER-VERREY (Québec): 'L'oralité dans l'écriture épistolaire d'Isabelle de Charrière'

VI. Au pays de Neuchâtel

Denise de ROUGEMONT (Neuchâtel): 'La vie quotidienne à Colombier au temps d'Isabelle de Charrière (à travers les comptes du maire César d'Ivernois)'

André BANDELIER (Neuchâtel): 'Un contemporain de Belle: les 3114 pages du Journal du pasteur Théophile-Rémy Frêne'

Patrice ALLANFRANCHINI (Neuchâtel): 'L'enchantement de Neuchâtel au temps de Belle de Charrière'

Le programme scientifique du Colloque sera accompagné de quelques parties récréatives dont le détail sera donné ultérieurement.

Ce Colloque de novembre 1993 est le premier en Suisse qui soit consacré exclusivement à Isabelle de Charrière. Ne manquez pas l'événement et inscrivez-vous nombreux à cette manifestation qui réunira, l'espace de trois jours, tous ceux qui continuent d'être fascinés par Belle!

Les feuilles d'inscription seront envoyés, dans le courant de l'hiver, à chaque membre de nos Associations.

Pour le Comité:
J.-D. Candaux
Vice-président de l'Association
suisse des Amis de Madame de
Charrière

Leden:

Drs. C. baron van Tuyll van Serooskerken - vice-voorzitter/ vice-président; vertegenwoordiger van ons Bestuur in het College van Regenten van de Stichting Slot Zuylen

Mevr. Drs. M.I. Wolff-Craandijk - secretaris/secrétaire; contactpersoon met het Zwitsers Genootschap/contacts avec l'Association suisse.

Mr. W.H. van Empel - penningmeester/trésorier tot/jusqu'à 17/10/92; hoofdredacteur van ons Bulletin.

De Heer. J. Deleu - letterkundige zaken; contactpersoon met onze Belgische leden/contacts avec nos membres en Belgique.

Mevr. Drs. R.J. Dubois-van Veen - financiële zaken; penningmeester/trésorière m.i.v./ à partir du 17/10/92.

Jacob Mosselstraat 101, 2595 RG Den Haag. Tel. 070-3853169.

Mevr. I.M. Folender Grossfeld - beheer van onze boekencollectie/ bibliothécaire.

Dr. L.L. van Maris - algemene zaken; contactpersoon met universitaire en letterkundige instellingen.

Mevr. Drs. I.A. Schouten-Kalnins - letterkundige zaken; beheer van onze Reizende Tentoonstelling/supervision de notre Exposition itinérante.

Mevr. Dr. Y.Y.M. Went-Daoust - Franstalige culturele en letterkundige zaken; voorzitter/présidente m.i.v./ à partir du 17/10/92.

Mevr. P.R.T. van der Drift - toegevoegd lid als vertegenwoordiger van de Vereniging van Vrienden van het Museum Slot Zuylen; verzorging van de Jaarlijkse Samenkomst op Slot Zuylen.

Ereleden/Membres d'honneur :

Mevr. A.C. Cosijn-Gouda.

Mevr. Simone A.G.C. Dubois-de Bruyn.

Dr. Pierre H. Dubois.

Mr. H.N.C. baron van Tuyll van Serooskerken.

Van 11 t/m 13 november 1993 wordt er te Neuchâtel/Zwitserland een colloquium georganiseerd, uitsluitend gewijd aan Belle van Zuylen/Mme de Charrière.

Er zijn ruim 20 sprekers uitgenodigd, verdeeld over 6 secties. Invalshoek zal met name Belle's Europese instelling zijn.

Naast het wetenschappelijk gedeelte zal er een boeiend cultureel programma aangeboden worden.

Het voorlopig programma staat vermeld in de rubriek 'A nos lecteurs' in dit nummer.

In de loop van de komende winter zal zowel aan de leden van het Zwitsers als aan die van het Nederlands Genootschap het definitieve programma vergezeld van een opgaveformulier rechtstreeks vanuit Zwitserland worden toegezonden.

Voor nadere informatie wende men zich tot het Secretariaat van elk der beide Genootschappen.

Tel. Secretariaat Nederland: 085-619782.

(vervolg van pagina 2)

Bij het tonen van de boekencollectie op de Réunion viel als 'nouveauté' het zojuist in Frankrijk verschenen '*Une liaison dangereuse*' op (de correspondentie van Belle met Constant d'Hermenches) met een voortreffelijke begeleidende tekst van Isabelle Vissière en in een fraaie en prettig leesbare uitgave van de Eds. de la Différence te Parijs. Het boek heeft veel, zeer gunstige publiciteit in de Franse media gehad en is een 'must' voor elke Belle-liefhebber/ster.

Terwijl het Genootschap ook dit jaar weer naar buiten trad met enkele lezingen, verdient speciale vermelding onze aanwezigheid met een eigen stand in de Beurs van Berlage te Amsterdam in het kader van een zeer drukbezochte conferentie '*Boekdelen*'. Deze werd in september '91 georganiseerd ten behoeve van het leeskring-wezen in Nederland door de '*Stichting Literaire Salon*' en enkele andere instellingen. Onze uitstalling kreeg veel bekijks.

Op Zondagmorgen 17 mei j.l. vond op Slot Zuylen een zeer geslaagde Studiebijeenkomst plaats, waarbij Mevrouw Went voor een dertigtal leden en belangstellenden op onderhoudende en instructieve wijze de '*Lettres Neuchâteloises*' behandelde. Een activiteit om ook voor het volgend jaar weer op het programma te zetten.

Verder onderhoudt het Genootschap een vruchtbaar contact met allerlei instellingen, die daartoe aanrakingsvlakken bieden. Om er, volgend op de buitengewoon waardevolle betrekkingen met 'Slot Zuylen' eens enige te noemen:

- Het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag
 - de Belle van Zuylenleerstoel aan de R.U. te Utrecht
 - het Belle van Zuyleninstituut aan de Amsterdamse Universiteit
 - de Werkgroep Achttiende Eeuw
 - het Oudheidkundig Genootschap '*Niftarlake*' en de Historische Kring Maarssen
 - '*Maison Descartes*' te Amsterdam, het Institut français te Den Haag en de Alliance française in Nederland
 - de Association Benjamin Constant in Zwitserland
- en, last but not least, de ambassades van Zwitserland, België en Frankrijk en de Nederlandse Ambassade te Parijs, die ons allen zeer terwille zijn.

Bij de media zijn er herhaaldelijk publicaties/uitzendingen over Belle en in het bijzonder wordt hier de komst vermeld van de langverwachte speelfilm over Belle van (ons lid) Digna Sinke, die in de loop van '93 in de bioscopen te zien zal zijn. Maar het mooiste voor 1993 zal ongetwijfeld het uitkomen zijn van de biografie die Simone en Pierre Dubois samen over Belle hebben geschreven!

Het Bestuur

Contributie

Voor de betaling van de contributie 1993 (minimumbedrag voor gewone leden en instellingen fl. 30,- per jaar) is een acceptgiro hierbij ingesloten.

Wij doen een dringend beroep op hen, die hun contributie voor 1992 en eventueel daaraan voorafgaande jaren nog niet voldeden, om hun bijdrage zo spoedig mogelijk over te maken d.m.v. de ingesloten acceptgiro, danwel door bijschrijving op postbankrekeningnr. 5634723 t.n.v. Genootschap Belle de Zuylen, met vermelding "contributie".

Cotisation et autres versements

Encore une fois nous attirons votre attention sur le fait qu'à partir de l'année 1990 la cotisation minimum est portée à Hfl. 30,-.

Nous prions instamment les membres qui n'ont pas encore versé leur cotisation de 1992 de faire parvenir leur virement au Postbanknr. 5634723, au nom de Genootschap Belle de Zuylen, Oud-Zuilen, en mentionnant 'cotisation'.

Quant aux membres de l'Association suisse qui n'auraient pas encore versé leur cotisation, ils sont priés de la faire en envoyant fr. 30,- (membre ordinaire) ou fr. 50,- (membre de soutien) au c.c.p.20.97.64-4 de l'Association suisse des Amis de Madame de Charrière à Neuchâtel.

Nous attirons l'attention de ceux, qui n'habitent pas au Pays-Bas, que paiements pour ce pays doivent être versés exclusivement au compte de chèques postaux suivant:

**nr. 5634723 au nom de Genootschap Belle de Zuylen,
Burgemeester Meslaan 27, 4002 AB Tiel, Pays-Bas.**

Ceux qui n'habitent en Suisse pourront faire leur paiement cotisation ou autres virements pour ce pays auprès des deux banques suivantes:

Union de Banques Suisse, Neuchâtel 0290

**Compte no: 314.600 MIB Association suisse des Amis de
Mme. de Charrière.**

Banque cantonale neuchâteloise, Neuchâtel

**Compte no: E.12821.04 'ordinaire' Association suisse des
Amis de Mme. de Charrière.**

In dit nummer/dans ce numéro:

Aan onze lezers/A nos lecteurs	1
'Je bent een allerbeminnelijkste dwaas'	3
Madame de Charrière à travers le Journal de Chambrier d'Oleyres (1799-1801)	8
Letter from the United States	10
Nieuwe Aanwinsten Bibliotheek	11
Belle, Howell en Uncle Sam	12
Slot Zuylen	13
'De absolute vrijheid of het geij en gejou'	13
Bestuurssamenstelling/Comité néerlandais '92/93	14

Jaarlijkse herdenking van de geboortedag van Belle de Zuylen

Het Bestuur van het Genootschap nodigt u hierbij uit tot het bijwonen van de 18e Jaarlijkse Bijeenkomst ter herdenking van de geboortedag van Belle de Zuylen/ Isabelle de Charrière op

zaterdag 17 oktober 1992 te 10.30 uur

op Slot Zuylen, Oud Zuilen (Gemeente Maarssen) bij Utrecht. Telefoon: 030-44 02 55.

De zaal is vanaf 10.00 uur geopend. Onze collectie boeken en documenten is eveneens vanaf dat tijdstip te bezichtigen.

Programma:

- 10.30 uur Openingswoord door de Heer Carel van Tuyl van Serooskerken, wnd. voorzitter.
- 10.45 uur De Heer Richard Holmes, Brits schrijver en auteur van literaire biografieën: *Boswell tussen de tulpen*. (Lezing uitgesproken in het Engels).
- 11.30 uur Pauze. Gelegenheid tot het bezichtigen van een deel van onze boeken- en documentatiecollectie.
- 12.00 uur Mededelingen van het Bestuur.
- 12.15 uur Mevrouw Margriet Lacy-Bruijn, decaan van de Liberal Arts and Sciences Faculteit der Butler University te Indianapolis (V.S.): *Belle van Zuylen verovert een nieuw continent*. (Lezing uitgesproken in het Nederlands).
- 13.00 uur Gelegenheid tot het bezien en beluisteren van de diaprojectie 'Slot Zuylen: Verzameld Verleden', op 1 april j.l. aangeboden aan de Vereniging van Vrienden van het Museum Slot Zuylen ter gelegenheid van hun 10-jarig bestaan.

Lunch.

Wij hopen op 17 oktober vele bekenden, maar ook nieuwe belangstellenden te mogen begroeten. Gaarne zien wij uw opgave voor deelname op het ingesloten formulier tijdig, doch uiterlijk 10 oktober a.s. tegemoet bij het secretariaat: Rozendaalselaan 22, 6891 DG Rozendaal (Gld). Telefoon 085-61 97 82.

Deelnemers die per trein naar het C.S. Utrecht reizen, maken wij erop attent, dat Slot Zuylen ook bereikbaar is met bus 124, om 9.36 uur vanaf het station, richting Oud-Zuilen, uitstappen halte Zuilenselaan. Naar het kasteel is het dan nog 5 minuten gaans. Deelnemers die per auto komen vinden een plattegrond met route-aanduiding op bijgesloten inlegvel.

Réunion anniversaire Belle de Zuylen

Le Comité de l'Association Belle de Zuylen/ Isabelle de Charrière a l'honneur de vous inviter à sa 18ième réunion, qui aura lieu cette année le

samedi 17 octobre 1992 à 10h30

au Château de Zuylen, Oud-Zuilen (commune de Maarssen) près d'Utrecht. Téléphone 030-44 02 55.

Ouverture de la salle à 10h00, Notre collection de livres et de documents est accessible dès ce moment.

Programme:

- 10h30 Accueil des participants par M. Carel van Tuyl van Serooskerken, président a.i.
- 10h45 M. Richard Holmes, écrivain anglais et auteur de biographies littéraires: *Boswell au milieu des tulipes*. (En anglais).
- 11h30 Interruption et visite d'une partie de notre collection de livres et de documents.
- 12h00 Communications de la part du Comité concernant l'Association.
- 12h15 Mme Margriet Lacy-Bruijn, doyenne de la Faculté des Arts libéraux et des Sciences à la Butler University, Indianapolis (États-Unies): *Belle de Zuylen à la conquête d'un nouveau continent*. (En néerlandais).
- 13h00 Clôture. Présentation de la causerie - avec - diapositives sur l'histoire du Château de Zuylen, offerte le 1er avril de cette année à l'Association des Amis du Musée du Château de Zuylen à l'occasion de son 10ième anniversaire.

Lunch.

Nous espérons revoir de nombreux membres et accueillir de nouveaux intéressés à cette réunion. Veuillez retourner promptement le formulaire de participation ci-joint et au plus tard avant le 10 octobre prochain au secrétariat: Rozendaalselaan 22, 6891 DG Rozendaal (Gld). Téléphone 085-61 97 82.

Nous signalons à l'intention de ceux qui arrivent à la gare d'Utrecht que l'autobus 124, partant de la gare à 9h36, direction Oud-Zuilen, s'arrête au Zuilenselaan. Une promenade de 5 minutes mène au château. Pour les participants venant en voiture, voir le plan ci-inclus.